

Boekbespreking

Yannis Kiourtsakis, *Bij wijze van roman. Het zelfde en het andere*. Vertaling en nawoord: Hero Hokwerda. Groningen: Uitgeverij Ta Grammata (Grieks Proza XXVIII), 2014. 537 pp. ISBN: 978-90-819-3705-4. € 22,50.

Bij wijze van roman is de eerste roman van Yannis Kiourtsakis. Hij begon eraan in 1986, het jaar waarin hij de staatsprijs voor het essay kreeg. Hij had toen namelijk al een reeks essays op zijn naam staan, waarin hij zich bezighield met de Griekse identiteit en traditie, en de verhouding van Griekenland tot het Westen. In 1995 werd deze eerste roman gepubliceerd, als eerste deel van een trilogie met de titel *Het zelfde en het andere*. In 2000 verscheen het tweede deel *Wij en de anderen*. De trilogie werd in 2007 afgesloten met *Het boek van het werk en van de tijd*.

Met *Bij wijze van roman* gaat Kiourtsakis op zoek naar de verloren gegane tijd. De eerste aanzet tot deze zoektocht wordt gegeven door de verhalen van zijn vader over diens jeugd in het Kretenzische Chania. De kleine, in Athene geboren en getogen, Yannis geeft er zich rekenschap van dat het niet mogelijk is toegang te krijgen tot deze vertelde wereld, ook niet wanneer hij in de zomer van 1951, vlak voor zijn tiende verjaardag, voor het eerst naar Chania gaat:

Maar de wereld die hij me zo beeldend wist te schilderen heb ik nergens teruggevonden – nergens buiten zijn verhalen, zoals mijn hersenen die nog vasthouden. Het was een veelkleurige, oriëntaalse, sprookjesachtige wereld – die in niets leek op alles wat ik kende, wat ik zag, zelfs in Chania. Een wereld – toen voelde ik dat volgens mij voor het eerst aan – waar ik nooit zou aankomen, hoeveel ik ook reizen zou, omdat ze zich in een andere dimensie afspeelde dan die waarin werkelijke reizen zich afspelen en aankomen: in de dimensie van de tijd, waar ik alleen in gedachten voor anker kon gaan, als ik gebruikmaakte van die prachtige vaartuigen die de mensen bedacht hebben om zo'n onmogelijke reis te verwezenlijken: verhalen, beelden, boeken. (p. 104)

Precies zo'n vaartuig vormt dit boek, één dat vaart in het kielzog van de verhalen van zijn vader.

Die heeft een bewogen leven achter de rug vóór Yannis geboren wordt. Hij begint zijn carrière als kantonrechter in Kreta, maar na de vereniging van het eiland met Griekenland in 1913 wordt hij als substituut-procureur des konings naar de tijdens de Balkanoorlogen veroverde ‘Nieuwe Gebieden’ in Noord-Griekenland gestuurd. In september 1916, nog vóór Griekenland officieel in oorlog is, trekt het Bulgaarse leger de Macedonische stad Drama binnen, waar hij op dat moment substituut is. In november krijgt hij van de Bulgaarse autoriteiten de toelating om zich naar Wenen te begeven. Ten slotte geraakt hij, met geld dat hem in Zwitserland in extremis door een oom in de Piraeus is overgemaakt, in maart 1917 via Italië terug in Griekenland, waar hij na de afzetting van de koning wordt bevorderd tot procureur. In september 1921 is hij voorzitter van de krijgsraad in het Turkse Afyon-Karahisar, enkele maanden vóór de verpletterende nederlaag van het Griekse expeditieleger aldaar, die rechtstreeks naar de *Megali Katastrofi* leidt.

In februari 1928 is hij dan weer de procureur die Nikos Kazantzakis, Panait Istrati en Dimitris Glinos voor het gerecht brengt, beschuldigd van het ‘opruien tot nijd, tweedracht en vijandschap tussen burgers’. Voor zijn interventie krijgt hij de felicitaties van zowat de gehele pers. Maar in 1930 krijgt hij het aan de stok met premier Venizelos, naar aanleiding van een schandaal waarbij de directeur van het Algemeen Scheikundig Laboratorium van de Staat, een vertrouwensman en persoonlijk vriend van Venizelos, betrokken is. De procureur laat zich niet intimideren en spit de zaak uit, maar de directeur wordt vrijgesproken bij gebrek aan bewijs, vader Kiourtsakis wordt gedegradeerd tot substituut, en de rei van overplaatsingen begint weer, tot hij in 1936 de eer aan zichzelf houdt en zich als advocaat in Athene vestigt. Hij wordt dan de zorgzame, beschermende, ‘moederlijke’ vader die er altijd is voor zijn beide zonen en hun die magische verhalen vertelt, maar hen terzelfdertijd ook al te zeer afschermt van de buitenwereld, die hijzelf zo goed heeft leren kennen.

Na de verhalen van zijn vader komen de bijna dagelijkse brieven van Yannis’ acht jaar oudere broer Charis, die in Gembloers landbouwwetenschappen gaat studeren. Charis’ verhalen openen een compleet nieuwe wereld, die van het exotische België, later van Noord-Europa in het algemeen, voor de verbaasde ogen van de adolescent.

Na de dood van zijn vader en de zelfmoord van zijn broer, in Brussel, blijft er een schat aan documenten op zolder liggen: alle officiële stukken die zijn vader gedurende heel zijn carrière bijgehouden had (en die zijn zoon pas goed het bewogen karakter ervan duidelijk maken), evenals alle brieven van zijn broer, die zijn vader ook bewaard had: de ‘gezinsroman’, die van 1951 tot

1955 bijeen geschreven wordt onder de vorm van de correspondentie tussen Charis en het thuisfront, dat zijn brieven gezamenlijk ademloos verslindt en terstond beantwoordt. Deze ‘roman’ heeft de auteur, naar eigen zeggen, “meer gevormd dan alle andere, ontelbare romans die ik in die jaren gelezen heb” (p. 209).

Lang na hun dood gaat hij op zoek naar zijn eigen identiteit, vanuit de geschiedenis van zijn vader en zijn broer, degenen die precies meer dan wie ook deze identiteit gevormd hebben. Zijn moeder speelt in dit verhaal een zeer zijdelingse rol, wat des te merkwaardiger is omdat haar familie zo’n overwegende rol speelde tijdens zijn jeugd, in háár stad, Athene, terwijl Kreta lang een onbekend continent bleef. Maar de auteur acht zichzelf veel meer getekend door zijn vader, die na zijn bewogen leven snakte naar de rust van het gezinsleven binnenshuis en zich heel veel met zijn kinderen bezighield, terwijl zijn veel jongere moeder juist van het mondaine leven wilde genieten. Daarbij komt dat ze “nauwelijks enig spoor nagelaten heeft van dingen die opgeschreven worden; omdat ze zogezegd geen geschiedenis ‘geschreven’ heeft, zoals de meeste vrouwen van haar tijd” (p. 167). Pas tijdens het waken naast het sterfbed van zijn moeder beseft hij hoeveel hij aan haar te danken heeft, en hoe diep de liefde was die hem met haar verbond (p. 87). Maar deze roman is dus een reconstructie op grond van bronnen, en daarvan zijn er over zijn moeder nauwelijks.

Wat Kiourtsakis in 1986 begint te schrijven, wordt een uitermate boeiende roman, en wel om twee redenen. Enerzijds zijn er de vertelde gebeurtenissen. Die uit het leven van zijn vader maken, zoals uit de samenvatting hierboven blijkt, deel uit van “de kritieke tijd [...] die gestalte gaf aan het Griekenland waarin we nog altijd leven: [...] een tijd van allerlei vormen van nieuw begin en euforie, van diepe schokken en ineensstortingen, die, of we het nu leuk vinden of niet, ons huidig nationaal bewustzijn heeft geschapen, onze huidige collectieve identiteit [...]. Ik stel vast hoe bepalend deze tijd het gezicht van hem en zijn leeftijdgenoten gevormd heeft – en hoe weinig daarentegen deze tijd door hen gevormd is, al hebben ze daar ook nog zo voor gevochten” (p. 108). De lezer ziet ondertussen *en passant* Athene veranderen van een stad waar, buiten de binnenstad, de straten nog niet geplaveid en de huizen nog gewone gezinswoningen waren, tot de onmenselijke moderne betonnen grootstad die het vandaag geworden is.

De geschiedenis van zijn broer dan, die zich van 1951 tot 1955 in Griekenland en in Europa ontrolt, zou zich, zoals de auteur ook zelf aanstipt, “evengoed vandaag kunnen afspelen, [...] net zoals honderd of misschien tweehonderd jaar geleden” (p. 325). Het is het verhaal van zoveel Griekse families,

zoals die van Koraïs of van Kazantzakis, om maar enkele bekende namen te noemen, die hun kinderen naar Europa sturen om ze daar te laten studeren. Dit heel concrete verhaal, verteld aan de hand van authentieke fragmenten uit de brieven, is het verhaal van de Nieuwgriekse droom, is uiteindelijk het verhaal van “het moderne Griekenland zelf, dat almaar naar Europa trekt en almaar uit Europa terugkeert – dat almaar zijn zelf in Europa zoekt” (p. 325). De Griekse jongen komt in Noord-Europa terecht, en wordt heen en weer geslingerd door zijn bewondering voor het moderne, goed georganiseerde Europa, en zijn haat voor het onmenselijke, kille noorden, bevolkt door barbaren, zelfs zwijnen, zoals hij meer specifiek de Vlamingen noemt (weliswaar kort na zijn aankomst in Gembloers; waarschijnlijk kent hij de Vlamingen dan enkel van horen zeggen...), nog erger dan de Duitsers (p. 186). Ook onze schoolstrijd en het ontbreken van een nationale geest worden opgemerkt door deze meedogenloze waarnemer. Gaandeweg moet Charis echter inzien dat ook Griekenland zelf niet zo’n ideale samenleving is, en gaat hij over tot een regelrecht requisitoir jegens zijn corrupte, moreel failliete vaderland, een aanklacht die ook vandaag nog, in deze tijden van Griekse crisis, haar verbazingwekkende actualiteit behoudt. Sommige passages, zoals die waarin hij afrekent met de “doorgaans aartssluwe Grieken die al deze schoonheid [van het Griekse landschap] om zeep helpen” (p. 291), konden geschreven zijn met het Griekenland van de laatste twintig jaar in gedachten; maar ze konden net zo goed uit de pen van Kazantzakis komen, die ook heen en weer geslingerd werd tussen liefde en haat voor Griekenland.

Het belang van deze roman schuilt anderzijds ook in de constante reflectie over het intiemste dat men heeft, zijn persoonlijkheid, en over de manier waarop die beïnvloed wordt door de mensen die ons na staan. Bij het herlezen van de brieven van zijn broer beseft de auteur voor het eerst hoezeer zijn broer en hijzelf eigenlijk dezelfde persoon zijn, een inzicht dat destijds door het leeftijdsverschil belet werd. De auteur herkent zijn eigen ‘ik’ in deze brieven. Anderzijds beseft hij, bij het herlezen van zijn eigen schrijfsels uit de tijd van zijn adolescentie, hoezeer deze adolescent nu even dood is als zijn broer. Zijn oude ‘ik’ wordt een onbekende ‘hij’. Dat maakt dat in dit boek de Andere (zijn vader, zijn broer) wordt bekeken vanuit de herkenning van het Zelf, het Zelfde, terwijl het vroegere Zelf als een Ander beschreven wordt:

Nu pas wordt het je onthuld, door je kennis achteraf en je huidige levenservaring – zoals ook jij nu met nieuwe ogen naar je verleden en naar je broer kijkt en beetje bij beetje achter de mens die je

kende het onbekende van zijn persoon ontdekt: het onbekende dat je nu pas kunt herkennen, nu je daarin jouw zelf aanschouwt. (p. 331)

Dit is niet de enige plaats in dit boek waar de auteur zich heel bewust laat inspireren door de poëzie van Seferis (waarvan hij een groot bewonderaar is, en waaraan hij ook een essay gewijd heeft). Deze passage doet immers sterk denken aan het Platocitaat waarmee Seferis zijn gedicht *Argonauten* in de bundel *Mythistorima* ('Roman', 1935) begint: Καὶ ψυχὴ/ εἰ μέλλει γνῶσεσθαι ἀπτήν/ εἰς ψυχὴν/ ἀπτή βλέπτεον (Alc. 133 b) ("Ook een ziel/ wil zij zichzelf kennen/ moet kijken/ naar een ziel"; vert. Warren & Molengraaf). Dat dit geen toeval is, blijkt ook uit de manier waarop Kiourtsakis zelf, in het spoor van Seferis, zijn roman definieert: "Is eigenlijk het boek dat je bent beginnen te schrijven in de grond niet een *myth-histórima*, 'een mythisch verhaal' ofwel een roman?" (p. 172). Daarmee bedoelt hij dat een roman, net als geschiedenis, enerzijds probeert de "niet tot staan te brengen stroom van de tijd tot staan te brengen" (p. 167, met een prachtig beeld dat zo uit het voorwoord van Anna Komnini's *Alexias* lijkt te komen) om ware gebeurtenissen vast te leggen, maar anderzijds, net als de mythe, "voorbij de eeuwige verandering een ogenblik van volledig bestaan schenkt" (p. 171): een kwadratuur van de cirkel dus, waarbij de vergane werkelijkheid van de geschiedenis tot het permanente heden van de mythe wordt, tot het 'gouden moment' dat zoveel romans proberen te vatten.

De brieven van zijn broer, die vroeger dienden om de afstand in plaats te overbruggen, dienen nu om de afstand in tijd, en meer nog, de afstand tussen leven en dood, te overbruggen. Zo kunnen de dode en de levende, die geen van beiden konden aarden in Griekenland en in het Westen (zijn broer in België, de auteur zelf in Frankrijk) op zoek gingen naar een ongrijpbaar 'ander vaderland', elkaar dan toch ontmoeten

in deze roman: in dit land dat geen land is – in deze u-topie – en dat toch het enige land is waar je hem ontmoeten kunt zoals je het nergens anders kunt: niet in dit leven, maar ook niet in de dood, waarvan je, als het uur daar is en jij op jouw beurt de grens ervan oversteekt, die in je eentje en voor altijd oversteekt, zodat je ook daar (waar: daar?) je broer niet kunt ontmoeten. Zie hoe je hem hier definitief ontmoet: in dit land waar het leven kunst wordt, [...] in dit land dat geen land in het leven is en waar niettemin het leven gerechtvaardigd wordt en een zin krijgt. (p. 335)

Kiourtsakis gaat duidelijk de grote woorden niet uit de weg: voor deze Griek zonder God heeft het leven geen zin, en is het pas de kunst die het een zin geeft (“de zin die *niet bestaat* als jij hem niet eerst scheidt”; p. 504). De utopie van de roman wordt hier tot het echte, want mythische vaderland: een ambitieuzere taak kun je de roman niet toewijzen!

De herschepping van het verloren verleden van een Grieks gezin uit de middenklasse, met een vader en een moeder die eigenlijk niet bij elkaar pasten en een oudste broer die te gevoelig was om het in de wereld uit te houden, wordt zo tot een liefdevol geschilderd miniatuur, dat terzelfdertijd de essentie uitdrukt van een land dat, net als Seferis’ Argo, langs een stormachtige zee op weg is naar een onzekere toekomst, naar een Europa dat zijn beoogde identiteit is. Deze diep gravende reflectie over leven, liefhebben en schrijven, over geschiedenis en mythe, over de roman zelf, is erg meeslepend geschreven, en ook weer heel trefzeker vertaald door Hero Hokwerda. Laten we hopen dat hij de tijd vindt om ook de andere delen van deze trilogie te vertalen...

Gunnar De Boel